

JEGYZETEK AZ ILIASHOZ

Több mint két és félezer éve gyönyörködtetik hallgatóikat, illetve olvasóikat a homérosi eposzok. E két eposz (melyeknek keletkezése között kb. egy évszázadnyi különbség van, s ezért az Iliást költő Homérost meg kell különböztetnünk az Odysseia szerzőjétől) századokig élt a nép körében, dalosok ajkán, csak az i. e. VI. század derekán foglalták frásba őket.¹

»A barbárság felső fokának legvirágzóbb szakaszát írják le a homérosi költemények, különösen az Ilias. Fejlett vasszerszámok, kovácsfujtató, kézimalom, fazekaskorong, olaj- és borsajtolás, fejlett, az iparművészetbe hajló fémfeldolgozási, koci és harcokci, bordázott és fedélzetes hajók építése, a művészi építészet kezdetei, fallal körülvett városok tornyokkal és bástyákkal, a homérosi eposz és az egész mitológia — ezek annak az örökségnek legfőbb javai, amelyet a görögök a barbárságból a civilizációba átvettek.«²

Így jellemzi *Engels* azt a korszakot, melyet az Ilias tár elénk. Olyan korszak ez, amelyben már feltűnnek a civilizáció egyes elemei (a magántulajdon kezdeti formája, az uralkodó réteg — a »királyok« — és az egyszerű nép szembekerülése, a rabszolgasztartás csírái), de még erősek a nemzeti társadalom összetartó kapcsai (közösen osztják el egy-egy hadivállalkozás után a zsákmányt, a népgyűlés határoz a legfontosabb dolgokról, törzsek és nemzetségek szerint fegyverkeznek az ostromra induló görögök stb.)

A nemzetségben élő egyes ember élete-halála elválaszthatatlan a közösség sorsától. Egyéni kezdeményezése, ereje, bátorsága, ügyessége — a termelő eszközök fejletlensége miatt — csak úgy érvényesülhet, ha törzse vagy nemzetsége többi tagjaival együtt indul közös vállalkozásokra, s éppen ezért csak meghatározott előnyökhöz juttathatja. A nemzetség sokáig féltékenyen őrökdi azon, hogy senki soraiból ki ne válhasson, szembe ne kerülhessen a közösséggel. Ezt az uralkodó termelési mód, a közös szerzés és elosztás biztosítja. Másrészt a nemzetség egyes tagjainak tetteiért az egész közösség felelős, sérelmeit együttesen torolják meg. A kollektív életnek kollektív vallás és erkölcs felel meg.

A termelőerők fejlődése, a személyi tulajdonnak fokozatosan magántulajdonná való átváltozása, a nemzetség vezetőinek különválása, majd szembekerülése a közösséggel nemcsak a régi társadalmi viszonyokat változtatta meg, hanem az ember elképzelését is saját sorsáról. A vagyon és gazdagság mind kevesebbek kezén halmozódott fel, a régi nemzetség tagjainak mind nagyobb része került ezek uralma alá. Egyre jobban csökkent a közösség egyenlősítő ereje, s ezzel párhuzamosan nőtt a lehetősége annak, hogy egyesek — vagyonuk és hatalmuk birtokában — önálló vállalkozásokba fogjanak. A közösségi érdeket mind jobban háttérbe szorítja az egyéni érdek, a közösségi erkölcs és felelősség helyét pedig ez a felfogás foglalja el: mindenki önmagáért felelős.

Most már nem a közösség dönt az egyes ember cselekedeteiről, kötelességeiről, egész élete folyásáról — az egyén a maga ura lesz.

Azelőtt alig állt módjában, hogy különböző cselekvési módok között válasszon — hiszen a nemzetség törvényei szerint kellett mindenben eljárnia — most lehetősége nyílik arra, hogy egymaga mérlegelje elhatározásait és tettei következményeit. A magántulajdon megszüli az individuumot s ami ezzel együtt jár, az osztályokat és osztályharcot, majd pedig az államot.

Mindez természetesen hosszú, sok évezredek fejlődés eredménye. A régi hagyományok és törvények még sokáig abroncsként tartják össze a bomló nemzeti társadalmat (a közösségen belül a legnagyobb vagyonra és befolyásra szert tett családok körömszakadtáig védik

¹ Az alábbi dolgozat a szerteágazó homérosi problematikának csupán egy kérdésével foglalkozik: a szabadakarat és a bűn Ilias-beli ábrázolásával.

² Marx—Engels: Válogatott Művek. Szikra 1949. II. köt. 186. l.

e hagyományokat s a nékik kedvező társadalmi berendezkedést). Az egyes ember tehát már föllépett a történelem színpadára, de még ott él a régi közösségen belül, amelyet persze — a termelés társadalmi jellegénél fogva — nem is nélkülözhet: »csupán« annyi történik, hogy a közösség két részre bomlik, egy kisebb, kizsákmányoló és egy óriástömegű, kizsákmányolt osztályra.

Lassan, tapogatózva teszi első lépéseit a gyermekkorába lépő emberiség. Sem a természeti, sem a társadalmi jelenségeket nem képes megmagyarázni, mindenben rejtelmes titkokat lát s kénytelen »felsőbb«, számára megközelíthetetlen hatalmak létezését feltételezni.

»Az állatvilágból kiváló első emberek minden lényeges dologban éppoly nem-szabadok voltak, mint maguk az állatok, de a kultúrában elért minden haladás egy-egy lépés volt a szabadság felé.«³

A tudás, a természet erőinek fokozatos megismerése és felhasználása lépésről-lépésre szorította vissza a mágiát, a társadalom mozgató erőinek misztikus volta azonban tovább élt. Egy-egy balul kiütt vállalkozás, vagy szerencsétlenül végződő háború arra intett: nem lehet kiismerni az istenek szándékait. Az ember »szívében s lelkében« ott él a »tudat«: tetteinek következményeiről felsőbb hatalmak döntenek, végső fokon nincs módjában, hogy cselekedeteit maga irányítsa.

Az ősközösség bomlásával uralomra jutó réteg a maga helyzetének igazolására használja ki az istenek megfellebbezhetetlen döntésében való hitet: tőlük ered minden, nem szabad hát megbolygatni a társadalmi berendezést, — csalfa illúzió csupán, hogy az ember maga szabhatja meg sorsát. S valóban: abban a társadalomban, ahol Odysseus botütései még gyorsan el tudják hallgattatni a királyok ellen lázongó Thersitést, balsikerre van kárhóztatva minden kísérlet, mely a fennálló rend megváltoztatását célozza.

*

Istennő haragot zengj, Péleidés Achileusét,
vészest, mely sokezer kint szerzett minden achájnak,
mert sok hősnek erős lelkét Hádésra vetette,
míg őket magukat zsákmányul a dögmadaraknak
és a kutyáknak dobta. Betelt hát Zeus akaratja,
akkortól, hogy először váltak szét civakodva
Atreidés, seregek fejedelme s a fényes Achilleus.

(Devecseri G. ford. — I. 1—7)

Ezzel kezdődik az Ilias. Az első perctől kezdve ismerjük tehát az eposz témáját, tartalmának egész lényegét és megtudjuk azt is, hogy minden, ami történt, Zeus akaratából ment végbe. Később értesülünk arról is, hogy mi lesz a görög sereg sorsa és Trója ostromának kimenetele; a város végzetét rég eldöntötték már az istenek, maga Zeus sem gondolhat komolyan arra, hogy ezt megmásítsa.

Homéros — aki a költő és a történetmondó szemével nézi az eseményeket s az istenek világát éppugy bebarangoltatja velünk, mint a szembenálló felek táborát, — az istenek akaratával magyarázza és szentesíti a történeteket. Ez természetes is: másképp nem is értelmezhetette az eseményeket, hiszen a ködbe vesző trójai háború gazdasági és társadalmi-politikai okait igazán nem ismerhette. Maguk a hősök csak sejtik a végső kimenetelt. A görögöknek még elindulásuk előtt, Aulis kikötőjében jósolta meg Kalchas, a jóvendőmondó, hogy csak a tizedik esztendőben veszik be a várost (II. 292—331); a trójaiak is kaphattak jóslatot a harc kimeneteléről, hiszen Agamemnón és Hektór ugyanazokkal a szavakkal mondja:

³ Engels: Anti-Dühring. Szikra 1950. 118. l.

Mert hisz a lelkemben s a szívemben jól tudom úgyis,
eljön a nap, mikor elpusztul szent Trója egészen
és Priamos, meg népe a jódárdás Priamosnak

(IV. 163—165 ; VI. 447—449.)

Am ha a végzet úgyis előre meg van írva, mégpedig megmásíthatatlanul, akkor való-
jában miért is küzdenek, miért próbálják siettetni, illetve gátolni? Egyrészt azért, mert az
istenek korántsem mindig fedik fel titkaikat (amit Homéros tud és tudat, maguk a hősök
csak egyes, kivételes esetekben látják előre!); másrészt meg az ember nem feltétlenül bízik
az istenek szavában. Bőségesen van is rá oka, hiszen egy-egy csaló álom, vagy félrevezető
jósjel nem egyszer tépázza meg az olimposiak szavahihetőségét. Végül és legfőképpen: az
istenek igazi szándékait nem ismerő ember bizva bízik saját erejében — hátha sikerül meg-
változtatnia az égiek terveit. Az istenekre való hatás — egy-egy önféjű elhatározás, vagy
istensértés képében — azonban csak apró vonásaiban tudja módosítani a végzetet, meg-
rendíteni nem képes.

... A végzet elől, azt mondom, senkise futhat,
jótól, vagy rossztól miután megszülte az anyja — (VI. 488—489)

vígasztalja feleségét az utolsó csatába induló Hektór. Csakhogy ezt a végzetet az emberek
alig ismerik, ezért harcolhatnak ellene utolsó lehelletükig, ezért lehet látszólagosan szabad
akaratauk.

»Szívükben s lelkükben« tudják, hogy mi lesz a harc vége, de a görögök az átmeneti
vereségektől elkésérítve, a trójaiak meg reménykedve gondolják: hátha megmásvítják előbbi
döntésüket az istenek. A sors meghatározottságának hite a harcolni akarás és próbálás opti-
mizmusával fonódik össze — Homéros természetesen az előbbi mellett foglal állást. Ő, az
istenek tolmácsa tudja, hogy minden emberi próbálkozás eleve kudarcra van ítélve, ha nem
vág össze Zeus akaratával. Csak néha figyelmezteti egy-egy jósjel, vagy isten feltűnése a
hősöket csatájuk kimenetelére, utólag viszont mindig isteni kedvezésnek tulajdonítják győ-
zelmüket s az isteni jóakarát megvonásának a balsikereket.

Az Ilias valamennyi hőse bizonyos benne, hogy sorsa meg van írva, de hogy mikor
és milyen körülmények között éri el a vég, azt egyedül Achilleus látja előre — éppen ez emeli
az Ilias valamennyi többi hőse fölé:⁴

mert anyjától ezt sokszor hallotta titokban,
roppant Zeus tervéről mindig tőle kapott hírt. (XVII. 408—409)

Már az I. énekben megtudjuk, hogy miben áll Achilleus végzete. Együtt ülnek a »szürke
víz partján« Achilleus és anyja, s együtt bánkódnak azon, hogy a dölyfös és kapzsi Agamemnón
elvette Achilleustól zsákmány-ajándékát, a szép Briséisit. A hős kiönti szíve minden bánatát
s kéri Thetist, hogy eszközölje ki Zeusnál — viszonzásul az ő bántalmáért — a fővezér meg-
büntetését.

Válaszul így szólt erre Thetis sűrű könnyeket ontva:
Jaj, minek is dajkáltalak én, átokra ki szültem?
Bárcsak a bárkánál könny nélkül, nem keserítve
ültél volna: hisz életed oly rövid, és sok időd nincs:
most már nemcsak gyors ez a végzet: a legszomorúbb is;
ennyire gyászterhes sorsúnak születtek otthon.

(I. 413—418)

⁴ Hektór is csak általánosságban, Trója elestével kapcsolatban gondol a halálra, az általa elejtett,
haldokló Patroklos vészjtósó szavaiban is kételkedik (XVI. 851—861), csak akkor világosodik meg
előtte, hogy Achilleus elől nincs többé menekvés, amikor — az utolsó összecsapás során — maga Athéne
adja ezt tudtára (XXII. 297—303).

A rájuk váró harci sikerekről a többiek is kapnak égi híradást, arról is, ha haláluk még *nem* közelít (pl. Hektór : VII. 52. k.), de Achilles tudja egyedül, hogy Trója alatt el kell pusztulnia. *Tizenhatszor* említi az eposzban ő, vagy édesanyja, hogy ez a halál elkerülhetetlen — ebben tehát egyikük sem kételkedik. Vagy talán mégis? Hisz Achilles kétízben is azzal fenyegetőzik, hogy hazahajózik, eszeágában sincs Agamemnon kedvéért meghalni. De ha már oly mennydörgő hangon fenyegetőzik, miért nem hajtja végre elhatározását?

Az első esetben — Héra parancsára — Athéne tartja vissza a heveskedéstől és megígéri, hogy megtorolja a rajta esett sérelmet (I. 207—214); a második alkalommal viszont — amikor Agamemnon követeit utasítja el — már semmi sem indokolja tétovázását. Este még így beszél :

Áldozok én holnap Zeusnak meg az égilakóknak,
és a hajóim jól megrakva a vízre kisiklok,
s láthatod is, ha kívánod, s épp van gondod ilyenre,
hajnalban hallal-teli Helléspontonon úszni
bárkám s bennük buzgón evező daliákat :
és ha a nagynevű Földrázó is kedvez az úton,
harmadnapra talán a rögös Phthiába elérek.

(IX. 357—363)

Eljön a hajnal, újult erővel lánkol fel a harc, ő azonban még mindig tétlenül

... a magas bárkának hátsó végiben állott,
onnan nézte a vad diadalt s a futást, a siralmast.

(XI. 600—601)

Nincs tehát sem áldozat, sem készülődés — Achilles vár tovább :

most hiszem én, hogy térdemhez futnak könyörögni
mind az achájok, mert iszonyú nagy baj közelít már.

(XI. 609—610)

De ezt bizony korahajnalban még nem láthatta, egyébként is úgy tesz, mintha előző este szót sem ejtett volna a hazatérésről. Meggondolásról, vagy megbánásról tehát nincs szó (különben sem olyan jellemű ember, aki egykönnyen vonná vissza szavait — épp ellenkezőleg : hevéssége és önfejűsködése viszi bajba) : Achilles szándékosan »felejtette el« fenyegetőző beszédét, amit — sorsa tudatában — nem is gondolhatott komolyan.

Thetis rajongásig szereti egyetlen fiát, mindent elkövet az érdekében, arra azonban kísérletet sem tesz, hogy hazatérésre bírja. Gyermekével együtt búsul, aggódik, vagy örül — végig azzal a tudattal, hogy Achilleusra már ott leselkedik a gyors halál, nincs menekvése.

Egyetlen hely van az egész eposzban, amely mást mond : a IX. ének említett jelenete, ahol Achilles — utoljára — minden elkeseredését és mérgét kiönti Agamemnon ellen.

Édesanyám, az ezüstlábú Thetis, isteni asszony,
mondta, hogy engem *kettős végzete* vár a halálnak
Hogyha a trójai vár körül itt maradok verekedve,
elvész visszautam, de sosem hervadhat a hírem :

ámde ha megtérek szeretett földjére hazámnak,
elvész nagy hírem, hanem éltem hosszúra nyúlik,
és gyorsan nem is ér el végzete már a halálnak.
Sőt, hiszen adnám én e tanácsot a többinek éppígy :
visszahajózni! mivel végét már nem lelitek meg
nagyfalu Trójának ; nagyonis terjeszti fölébe
dörgő Zeus a kezét, s bizakodnak benne a népek.

(IX. 410—420)

És mégsem megy haza, pedig az életet, a békés, nyugodt családi otthont mindennél többre tartja — épp idézett szavai előtt fejt ki ezt (IX. 393—409). Ha valóban kettős végzete várná a halálnak, *ha rajta múlna a választás*, talán nem a görög ember szemében mindennél drágább életét választaná? Anyja nem igyekeznék rávenni, hogy megtérjen Phthiába? Dehogynem! Csakhogy sem előbb, sem később nem esik említés arról, hogy Thetis tényleg mondta azt, amire itt Achilleus hivatkozott. A visszatérés lehetősége, az élet választásának lehetősége sehol másutt nem fordul elő, sőt Thetis így beszél :

Jaj, nyomorult, átokra ki szültem a legderekabbat,
megszültem fiamat ragyogónak, büszke erősnek,
legderekabb hősnek, s fölserdült, mint fiatal fa,
és ápoltam, akár dús kertben a drága palántát,
majd pedig elküldtem Trójába a görbe hajókon,
hogy harcoljon a trójaiakkal : *s már soha többé
nem fogadom Péleus házában mint hazatérőt.*

(XVIII. 54—60 ; v. ö. XVIII. 436—441)

Thetis, az istennő ne tudná, hogy amit egyszer a végzet (a Moira) megírt, azon sem isten, sem ember nem változtathat? — Ismételjük : tizenhatszor mondja vagy ő, vagy Achilleus, hogy *nincs választás*, legföljebb annyi bizonyos, hogy otthon, az elindulás előtt Achilleus még nem tudott erről (XVIII. 324—328).

De ha most, az ostrom tizedik esztendejében, minden kétséget kizáró bizonyossággal ismeri sorsát, miért mond mást Agamemnón követelneik? Fel kell tételeznünk, hogy ez alkalommal — szavai nagyobb nyomatékának kedvéért — nem a színtiszta igazsággal érvelt. (Mellesleg, Agamemnónnak nincs tudomása Achilleus végzetéről, hiszen akkor nem ígérné feleségül a lányát hazatérésük után : IX. 141—148.) Ugyanígy rínak ki jelleméből a békés, csöndes életről mondott szavai, *ugyanebben* a vitában.

A végzet elfogadása és a kiút keresése közti választás lehetősége Achilleus számára sincs meg, nem ezzel magaslik ki a többiek közül : *a végzet ismerete és vállalása avatja a legnagyobb hőssé*. Becsülettel harcolnak a többiek is : Hektór városa megvédéséért, Menelaos a felesége visszaszerzéséért, stb. Mindkét fél harcosait és vezéreit fűti a bajtársiasság érzése csakúgy, mint a dicsőségvágy. De a sok-sok ezer férfi közül Achilleus az egyetlen, aki megszibbre lát, előre, akivel az istenek pontosan közölték sorsát. Sok emberi gyöngéje van neki is : a végtelenségig önző, zsarnok, az ellenséggel szembeni kegyetlensége az istenek nemtetszését is kiváltja, de a Zeus titkaiba való (részbeni) beavattóság mindenki mástól megkülönbözteti.

Achilleus minden bizonnyal úgy szerepelt már a Homéros előtti mitológiában is, mint roppant erejű, mindenki másnál vitézebb hős. Homéros osztja azt a népi nézetet, hogy ki mennél vitézebb, annál nagyobb ember : ezért következik Achilleus után Aias a görög táborban (II. 768 kk.), s ezért a legkiválóbb Trójában Hektór (XXIV. 66 kk.) Ezzel párosul Achilleus alakjában a végzet ismerése — a legtöbb, amit Homéros szemében ember elérhet.

Változtatni az ember úgysem képes a sorsán, egyetlen célja és feladata tehát, hogy az adott határokon belül vitézül megállja a helyét, az teheti az istenekhez hasonlóvá. A többiek kicsinyek, vakok, Achilleushoz képest — emberi szemmel mérve kiválóak lehetnek harcban, szervezésben, tanácsadásban, de végső fokon öntudatlanul, csak a jelent látva cselekszenek.

A homérosi eposzokat, de különösen a régebbi keletű Iliast jellemző fatalista szemlélet annak az állhatatos emberi törekvésnek a gyümölcse, hogy ne véletlenekhez, hanem bizonyos objektív törvényszerűségekhez szabja életét, de gátja is a további fejlődésnek, mert ezeket a törvényeket nem a valóságból, hanem az istenek önkényes szándékai-ból igyekszik levezetni.

»Az akarat szabadsága — írja Engels — nem jelent egyebet, mint azt a képességet, hogy szabadon dönthetünk. Mennél *szabadabb* tehát egy ember ítélete egy meghatározott kérdésben, annál nagyobb *szükségyszerűséggel* lesz ez ítélet tartalma meghatározott; míg a tudatlanságon alapuló bizonytalanság, amely sok különböző és egymásnak ellentmondó döntési lehetőség között látszólag önkényesen választ, éppen ezzel bizonyítja nem-szabad voltát, azt, hogy a tárgy uralkodik rajta, holott éppen neki kellene azon uralkodnia.«⁵

A mitológiai s általában a vallásos szemlélet pontosan ennek az ellenkezőjét vallja: a »tudatosság« ott annyit jelent, mint vállalni az elkerülhetetlen végzetet, eleve lemondani az azon való uralomról, a szabadságról. Ezért nincs szomorúbb hőse Achilleusnál az egész Iliasnak. Hogy végkép nem esik létségsbe sorsán, az abból ered, hogy mitológiai szemlélettel méri az élet értékeit is, és — ha már földi létét meghosszabítani nem tudja — legalább harci dicsőségével akarja biztosítani a halhatatlansághoz vezető utat.

E szemlélet visszasságának másik oldalát a többi hős magatartása példázza. Tudatlanságuk szüli látszólagos szabad akaratukat. Ezért próbálkozik Agamemnón azzal, hogy a saját feje szerint döntsön és cselekedjék, vagy azért remélheti Hektór, hogy diadalt arat Achilleus fölött (XVI. 860 k.), stb.

A végzet nem-ismerése legalább az emberi akarat bizonyosfokú szabadságának, az önálló és felelősséggel járó döntések illúziójával ajándékozta meg az embert, a vallás még ettől is megfosztja. — A tudomány már bontogatja szárnyait (a civilizáció hajnalán vagyunk!), de a társadalmi fejlődés törvényeinek ismerete még teljesen hiányzik. Szükségyszerű tehát a vallásos világnépek uralma az emberek tudatában. Az állatvilágból való kiemelkedéskor egy test — egy lélek a vallás és tudomány; később elválaszthatatlan ikertestvéreként élnek egymás mellett; a civilizációban pedig tűz és víz — kibékíthetetlen ellenségekké válnak.

*

Abban a társadalomban, amelynek tagjai szabad akaratukat látszólagosnak tudják s mindent, ami az emberrel történik, az istenektől származtatnak, még nem juthat szerep a bűn fogalmának sem.

Ezzel függ össze Homéros pártatlansága a háború kérdésében. Nyilvánvaló, hogy nem állhat sem a görögök, sem a trójaiak pártján, minthogy az egész háború kirobbanását és kimenetelét isteni végzésnek tulajdonítja. A szembenálló felek persze reális okokkal igyekeznek alátámasztani a maguk igazát — a görögök azzal, hogy jogosan állnak bosszút Helené elrablásáért, a trójaiak meg azzal, hogy saját városukat és családjukat védik a háborúban. Homéros azonban jobban »tudja«, miről van szó: az istenek akaratának teljesedéséről, ezért ábrázolja egyforma rokonszenvvel a két tábor legkiválóbbjait, ezért nem tarthatja egyik felet sem bűnösnek.

Egyszer kerül csak szóba, hogy Paris megsértette Hérát és Athénét (XXIV. 28. kk.) s a sértés kiváltotta harag okozta Trója vesztét — másutt nem beszél erről a költő. Ha minden szándék és tett az istenektől ered, nem is lehet senkit elmarasztalni. (Jellemző kivétel ez alól

⁵ Engels: Anti-Dühring. Id. kiad. 118. l.

Thersités esete. A királyi parancs ellen bujtogató közkatoná nem hivatkozhat isteni útmutatásra. . .)

Így látják az eposz hősei is: az Olympos uraira való hivatkozás kézenfekvő eszköz arra, hogy vétkeik vagy hitványságuk alól tisztázzák magukat. — Paris pl. egyformán szidalmazza a görögök is, trójaiak is, mert semmibevette Menelaos vendégbarátságát s e nagy tiszteletben tartott törvény megsértésével valamennyiükre tengernyi bajt és szenvedést zúdított. Fivére, Hektór gorombítja le leginkább felelőtlen asszony-szenvedélye s a csatában tanúsított gyávasága miatt :

Gyász-Paris, arcra remek, csábító, nőkbe bolondult,
bár ne születnél, vagy pusztultál volna te nőtlen,
Én bizony azt kívánám s jobb is volna valóban,
mint hogy ilyen szégyen légy most mindenki szemében.

— — — — —
Lám ugye nem várod be Arés-kedvelt Menelaoszt?
Megtudnád, kinek őrződ most viruló feleségét.
S nem használna a lant, s mindaz, mit adott Aphrodité,
és arcod se, hajad se, mikor porral keveredsz el.
Gyáva a trójai nép, másképpen már bizonyára
kőből volna köpeny rajtad, mert oly sok a védked.

(III. 39—42 ; 52—57)

Ilyen heves szidalmakat bizony nem könnyű visszautasítani — különösen azért, mert minden szavuk igaz. Paris minden tagjában reszket, szégyenkezik is, de azért kivágja magát :

Hektór, ennyi igaz, joggal, nem joggalanul szidsz.

— — — — —
Mégse gyalázzad ajándékát arany Aphroditénak,
nem vethetjük el azt, ami isteni híres ajándék,
istenek adják, ember meg nem szerzi erővel.

(III. 59 ; 64—66)

Hasonlóképpen hivatkozik az istenekre Helené : sem ő, sem Paris nem tehet semmiről, Zeus mérte rájuk sorsukat (VI. 344—358 ; v. ő. Priamos szavait : III. 162—166). Achilleus is úgy érzi, nem hibás abban, hogy Agamemnón elleni haragjával s a harcoktól való tartózkodásával egy ideig a trójaiak javára billentette a háború mérlegét. Nem ő az oka ennek — mondja —, hanem valami felsőbb erő :

Bár a viszály odaveszne az isteni s emberi szívből
és a harag mely a bölcsesziüt is méregbe borítja :
édessége a csurgó mézénél is erősebb,
míg kebelünkben elárad, füstként felgomolyogva.

(XVIII. 107—110)

Hasonlóképpen igyekszik Agamemnón is a végzetre hártani viszályukat :

Gyakran mondtak már az achájok nékem ilyesmit,
ócsároltak élégszer, bár oka nem vagyok ennek,
mert Zeus tette, s a Moira, s Erinnyis. a ködbebolyongó :
gyűlésen szívembe ezek dobták a vad Ártást,
aznap, amint Achilleus zsákmányrészét eloroztam.

(IX. 85—89)

Így látják valamennyien, ha — saját hibáikról van szó. Hivatkoznak az istenekre, de látják a dolog másik oldalát is: a társadalom ellen vétő bűnösöket csak meg kell büntetni, akárkinek a felbiztatására hibáztak is, hiszen enélkül minden rend felbomlana, semmi nem tartaná vissza az embereket az önkényeskedéstől. Ezért keverednek Helené szavaiba a lelkiismeretfurdalás hangjai, ezért szidja Hektór továbbra is meghunyászkodó öccsét s ugyanezt mutatja az Achilleus és Agamemnón közt lezajló kibékülési jelenet is. — Achilleust csatába újí vad harci szenvedélye s a Patroklos elestén érzett fájdalma. Kurta szavakkal akarja elintézni kibékülését a fővezérrel, de Agamemnón — aki érzi, hogy elsősorban ő a hibás — hosszú és komikusan cirkalmas választ ad neki. A Héraklés születéséről szóló mítoszt is elmeséli, csak hogy nyomatékokot adjon a beszédnek és bebizonyítsa, hogy az Ártás istennője okozta az ő fennhéjázó kapzsiságát. Achilleus persze türelmetlen: bánja is ő most Héraklést, meg a locsogó Agamemnónt, minden megígért engesztelő ajándékával együtt, Odysseus vacsorára buzdító sürgés-forgása is csak mérgesíti — számára csak egy a fontos: mielőbb megbosszulni kedves barátjának, Patroklosnak halálát! Ezért inti le a fecsegő fővezért:

Hírneves Atreidés, sereget-vezető Agamemnón,
 adsz-e ajándékot, mint ígérted s ahogy illik,
 vagy megtartod, csak tőled függ: most a csatára
 gondoljunk gyorsan: ne veszítsük pusztá szavakkal
 itt az időt: hisz még végzetlen a nagyszerű munka.
 Hadd lássák Achilleust ismét az előcsapatokban,
 érckelevézzel amint pusztítja a trójai hadsort.
 S törjetek elszántan viadalra a férfiak ellen.

(XIX. 146—153)

S amikor a kibékülés tiszteletére áldozatot mutatnak be, nem mond esküt — mint Agamemnón —, nem is fogadkozik, hanem az ünnepélyes alkalomhoz alig illően

főlkelt s harcszerető Argos seregéhez ekép szólt:
 Zeus atya, lám iszonyú átokkal sújtod az embert:
 meglehet, Atreidés sohasem haragítja a lelkem
 ennyire keblemben, soha nem hurcolja a lányt el
 éntőlem, gonoszul, stiltó szavam ellen: azonban
 Zeus kívánta, hogy oly sok acháj vesszen, bizonyára

(XIX. 269—275)

Ezekben a szavakban nemcsak az fejeződik ki, hogy Achilleus minden felelőséget elhárít magától, hanem az is, hogy a »gonoszul s tiltó szava ellen« cselekvő Agamemnón védekezését csak fenntartással fogadja el: meglehet, bizonyára csak Zeus az oka mindennek — ő igazán nem tudhatja, nem is törődik vele.

Nemcsak Achilleus, meg sok más görög vezér tartja hibásnak Agamemnónt (pl. Nestor: IX. 108 k., Patroklos: XVI. 269.) — ő is bevallja magának, de persze csak ha Achilleus nincs ott, hiszen vele szemben mégiscsak meg kell védenie a tekintélyt (IX. 115 k.).

Valamennyien amellet vannak tehát, hogy a törvények megszegőit meg kell büntetni, de ott lappang az a gondolat is, hogy hátha az ember nem is felelős tetteiért, — az istenektől származik minden baj. Ebben ugyanaz, a kor átmeneti jellegéből fakadó kettősség nyilvánul meg, mint az ember önmaga végzetéről alkotott elképzelésében: a sors végső fokon mindig érvényesülő meghatározottsága s az istenek szándékainak nem-ismeréséből származó, egészséges aktivitás.

Az emberek és istenek viszonyának Ilias-beli ábrázolása is azt bizonyítja, hogy Homéros tagadja az akarat szabadságát s így tagadja a bűn elkövetésének lehetőségét is. Egyetlen

halandó sincs, aki az istenek ellen merne törni; e tekintetben áthidalhatatlan szakadék tátong a két világ között. Ha egy isten közvetlenül avatkozik be az eseményekbe — márpedig ez sokszor megesik —, az az ember, aki előtt felfedi magát, tüstént engedelmeskedik szavának, hiszen sokszor tapasztalhatta: nem ajánlatos az olymposiakkal szembeszállni. Ilyesmire csak akkor kerülhet sor, ha egy másik isten ad rá engedélyt: pl. Diomédésnek Athéné (V. 124—132).

Az a kor, amelyben még ismeretlenek az osztálykonfliktusok, elképzelni sem tudja, hogy valaki a királyoknál is sokkal hatalmasabb istenekkel szembefordulhat.

Mind a szabad akarat, mind a bűn fogalma a történelmi fejlődés terméke, s mindkettő a magántulajdon kialakulásával függ össze. Az újabb keletű Odysseiában már sok olya elem van, amely ennek kibontakozását tükrözi. Feltűnnek az olyan jóslatok, melyek maguknak a hősöknek erőfeszítésétől teszik függővé az események alakulását (I. 287 kk., XIII. 421 kk.); megnő az ember felelősségtudata (I. 7 kk. III. 130 kk., IX. 338, X. 26 k., XVII. 286 kk., stb.); kezd szerepet kapni az a bűnhődés, mely a tudatos vétket (I. 32 kk., IV. 499 kk., VIII. 266 kk.), a kapzsiságot a meggondolatlanságot vagy gőgöt (III. 130 kk., XII. 379 stb.) követi. Évszázadoknak kell azonban még eltelniök s egy új osztálynak kialakulnia Homéros után, míg ez a szellemi élet egyik központi problémájává válik.

Akkor születik majd meg a görög dráma.